

Tjóðskapur og söguvísindi

Ólafur W.
Hognesen,
sosiologur

2. partur

Gunnar Karlsson, Reykjavík:

Íslenska tjóðskaparkenslan íbirtist orsakað av demokratisku reformunum í Danmark

Í 1809 fór Jørgen Jørgensen (danskur fangi hjá Bretlandi) í land í Íslandi saman við einum bretska keypmanni. Teir tóku stiftamtmanninn til fanga, loystu Ísland frá Danmark og gövu lyfti um fólkaraði.

Men hesin Jørgen Jørgensen, so-nevndi hundadagakongurinn, sat ikki leingi. Umleið hundrað dagar seinni kemur bretska herskip til Íslands og frættir, at Jørgensen hevur lagt seg út í íslensku/donsku víðurskipti av sínum eitingum. Jørgensen verður tikin um borð, Ísland latið aftur til Danmark og so er tann sagan liðug.

Men hvat søgdu íslendingar til alt hetta. Stórt sæð einki, sigur íslenski sögufrøðingurinn Gunnar Karlsson. Teir flestu svoru — dralandi — Jørgensen trúskapeið, men heftu seg ikki serligt við hetta, at Ísland nú var vordið sjálvstøðugt. Og eins lítið gövu teir av sær, tá landið fór undir donska krúnuna aftur.

Karlsson sigur, at grundirnar til hetta eru tvinnar. Önnur tann, at íslenskir embætismenn kendu seg sum tænarar hjá *íslenska fólkinum*, ikki sum ein part av eini danskari umsiting; hin grundin er, at um hetta mundið fanst eingin tjóðskaparlig tilvitan í Íslandi. Karlsson ger grein fyri hesum við at visa á, at tað er einki, sum bendir á nakra andstöðu, tá Altingið var avtikið níggið ár frammanundan — í 1800.

Tað er ein kend uppfatan, at tjóðskaparkenslan kemur í saman við samfelagsligu moderniseringini, oftast idnæðarmeningini. Í Íslandi er hetta heldur ikki so, heldur Karlsson. Har birtist politiska tjóðskaparliga tilvitani sum ein avleiðing av demokratisku reformunum í Danmark (1830-ini): tá stættatíngini vóru sett á stovn var tað valandi fatan í Danmark, at tingskipanin eisini skuldi umfata Føroyar og í hvussu er Ísland. Tað var hesum mangir íslendingar vendu sær imoti; avgerandi orsökini til uppkomuna av tjóðskaparligu tilvitani finst sostatt uttan fyri íslenska samfelagið.

Danmark hevði frammanundan góðtikið, at Ísland var í serstöðu og var tá

langt úr Keypmannahavn; og hetta var eisini orsøkin til at embætismennirnir í Íslandi ikki kendu seg sum danskar embætismenn. Við eini innliman í donska tingskipanina kom Danmark at hava beinleiðis ávirkan á umsitingina av Íslandi.

Tað politiska orðaskiftið, sum stendst av ætlanin um at líma Ísland inn í donska tingskipanina, er einki annað enn sagan um, hvussu íslenska tjóðskaparkenslan tekur seg upp. Undan-gongumenn í hesum viðfangi vóru íslenskir studentar í Keypmannahavn.

Íslenski tjóðskaparleiðarin Jón Sigurdsson, sum gjordist formaður í endurreista Altinginum í 1845, var av teirri áskoðan, at Ísland átti at gerast sjálvstøðugt ríki í somu løtu einaveldið í Danmark var tikið av. Ísland hevði svarið *kongi* trúskapeið í sonevnda stóra sáttmála frá 1262. Nú kongur við tingskipanini misti fulla vald sitt — og tað var kongi Ísland hevði svarið trúskap — so átti Ísland sjálvstøðugt at fáa fullveldi aftur; tað hevði landið havt, tá annars hevði tað ikki kunna svarið nakran eið í 1262.

Men hetta sjónarmið vann ikki frama. Í staðin fyri var samráðst um, hvussu eitt serligt íslenskt ting skuldi setast saman. Í 1843 var Altingið endurreist, men hevði bert ráðgevandi myndugleika. Men íslenska tjóðskaparkrøvini rukku longri enn so. 31. ár í 1874 — seinni fekk tingið löggávumyndugleika, og í 1918 gjørist Ísland sjálvstøðugt ríki, hóast tað varð verandi í danska samrikinum.

Sambært Gunnar Karlsson er íslenska tjóðskapar-politiska sagan eitt dømi um, at tjóðskapur ella tjóðskaparkensla ikki er eitt nátturligt fyrbrigdi, men nakað sum tekur seg upp í søguni. Við øðrum orðum: íslendingar hava ikki altíð verið íslendingar soleiðis at skilja, at tað hevur verið umráðandi at umfata seg sum íslending; íslendingar — í hesum týdningi — er nakað teir eru vorðnir av søguligum grundum.

Knut Mykland, Oslo:

Norska loysingin frá Danmark hevði einki við tjóðskap at gera

Tá Noreg og Danmark fóru hvør til sitt í 1814 var tað fyrst og fremst orsakað av evnunum hjá svenska krúnprinsinum Karl Johan at sannføra stórveldini um, at Danmark sum ein av taparunum í Napoleons-krignum átti at missa land, segði Knut Mykland. Tiskil misti Danmark Noreg, og Noreg kom síðani í krúnusamgongu við Svøríki.

Loysingin frá Danmark var fyrri ein part sjálvstøðugt grundað á norsk áhugamál, men als ikki á eina fatan av, at Noreg var ein serstøk tjóð og at Noreg átti at verða sjálvstøðugt. Norðmenn vóru sjálvstøðugt uppi, men talan var um eina elitu av personum, sum frammanundan høvdu stóra ávirkan á Noregi.

So hóast politiska elitan á Eidsvoll tann 17. mai 1814 loysti frá Danmark í fólksins navni, so stóð tann vanliga norðmaðurin — bóndin — á síðulinjuni ella visti av ongum. Bert 37 av teimum 112 tinglimunum, sum tóku avgerðina vóru bóndir, og flestu av restini vóru av út-lenskskari ætt.

Sostatt verður Noreg loyst frá Danmark uttan eina tjóðskaparliga fjøldar-røslu, ja, uttan tjóðskaparliga tilvitan. Spurningurin er so, nær tjóðskaparliga tilvitani tekur seg upp í Noreg. Knut Mykland himprast ikki, tá hann svarar: frá 1840-um, og hetta sæst eftir á øllum mentanarligum okjum (yrkingalist, málningalist, søgukskriving, innsavning av vitan um bøndamentanina, tónleikalist).

Her var tað vanliga bóndin, sum var fyrmyndin: heilsusterker og reinlyntur av arbeiðnum við norskar jørð. Men hetta er ikki tað sama sum, at talan var um eina tjóðskaparliga veking millum bøndurnar: teir vóru bert fyrmyndir, tá tann vinnuliga og mentanarliga elitan skuldi gera grein fyri, hvat *norskt* var.

Og fremst í hesi tjóðskaparligu røring var ikki embætismannastættin frá fyrri 1814, men ein nýggj liberal borgarastætt, sum hevði tikið seg fram aftaná kreppuárin 1820-40.

Tað var ikki fyrr enn í seinasta fjórðingi av 19. øld, at talan var um eina breiða tjóðskaparliga tilvitan millum norðmenn, tóknað bøndurnar. Ein orsøkin var vaksandi vælferðin og betraða sambandið, sum gjørdi tað rúm-ligari at fáast við politisk víðurskipti hjá bóndanum. Ein onnur orsøkin var hetta, at vaksandi vælferðin gjørdi tað møg-ligt hjá bøndrum at koma inn á teir skúl-ar, sum borgaraskapurin hevði fingið í lag og hagartil hevði verið einsamallur um at gera nýtslu av.

Harvið fekk bøndastættin eisini at-gongd til bokmentanina og gjordist so við og við fyrri at vera mótspejari á heimavøllinum hjá teimum, sum høvdu politiska valdið, nevnliga liberala borg-

araskapinum og embætismonnunum. Embætisvaldið skrivaði á danska, og tiskil var norska tjóðskaparrørslan eisini vend imoti danskum í Noregi.

Norsku bøndurnir gjørdust sostatt vart við, at alt tjóðskaptosið parvis hevði verið ein spurningur um politiskt vald, og partvis ikki var vordið til meiri enn hjúkran um eina «fina» mentan, sum einki hevði við gerandisdagin hjá van-liga norðmanninum at gera.

Sonevnda konsla-stríðið við Svøríki var bert endabresturin á hálvthundrað ára stríðnum fyri norskum í Noregi. Her stóðu flestu í Noregi saman — í spurn-inginum, hvørt Svøríki skuldi rokja uttanríkisambandið fyri handils- og sjótjóðina Noreg. Fólkaatkvøðan í 1905 kundi ikki enda við øðrum enn meiriluta fyrri, at Noreg skuldi taka seg burturúr krúnusamgonguni við Svøríki.

Búskaparliga framgongdin seinast í seinasta aldarfjórðingi umfataði ikki bert bøndurnar. Framkoman av einari kapitalistiskari vinnu hevði eisini við sær uppkomuna av einum arbeidaraklassa. Men fyrri arbeidaraflokkinn var og er tjóðskaptarspurningurin viðbrekin. Eitt er, at tjóðskaparkenslan fjarir út yvir nogvar andsagnir imillum bólkir innan fyrri tjóðsamfelagið Noreg — g at arbeidarafrøslan tí er ein altjóða røsla.

Men arbeidaraflokkurin hevur ongan-tíð beinleiðis gjørt upp við norsku tjóð-skaparkensluna. Hartil er hon ov søgu-liga røttfest. Eitt dømi um hetta kann vera, at arbeidaraflokkurin ikki enn hevur torað at gjørt EF-spurningin til «et program-spørgsmål», men loyvir ymiskum uppfatanum í flokkinum.

Men niðurstøðan av øllum hesum er, segði Knut Mykland, at norðmenn loystu frá Danmark og fóru at byggja upp ein norskan stat aðrenn teir vóru tjóðskaptarsinnaðir; og at tjóðskaparkenslan — tá hon tók seg upp um miðja 19. øld — ikki finst í einari útgávu, men fleiri, alt eftir hvat tíðarskeið vit tosa um og hvørjar samfelagsbólkar vit tosa um.